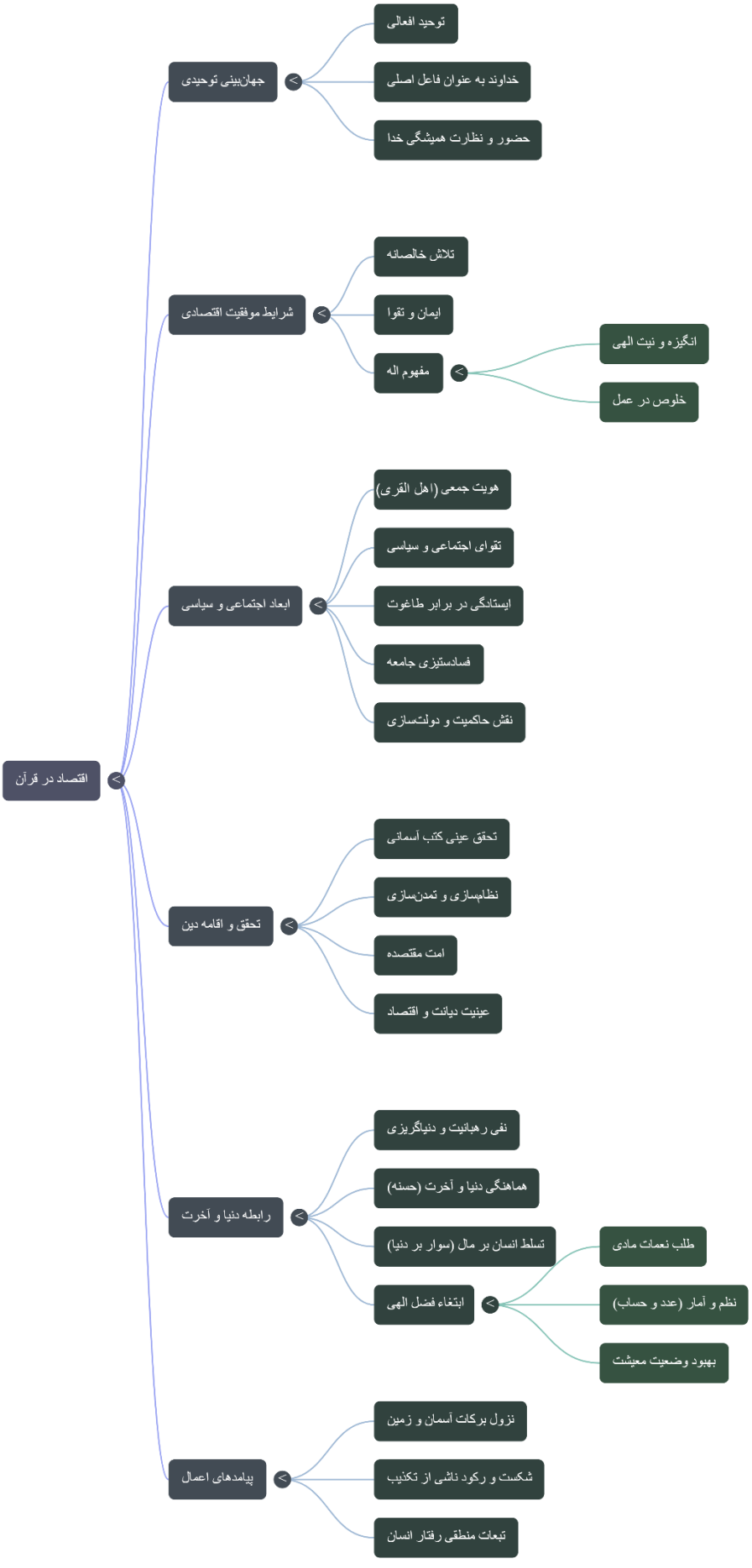
بسم الله الرحمن الرحیم

دوره اقتصاد در قرآن کریم (۱)

ثروت؛ نعمت یا آزمون؟

جلسه سوم

مدرس دوره: دکتر عادل پیغامی

اقتصاد در قرآن
جهان‌بینی توحیدی
توحید افعالی
خداوند به عنوان فاعل اصلی
حضور و نظارت همیشگی خدا
شرایط موفقیت اقتصادی
تلاش خالصانه
ایمان و تقوا
مفهوم اله
انگیزه و نیت الهی
خلوص در عمل
ابعاد اجتماعی و سیاسی
هویت جمعی (اهل القری)
تقوای اجتماعی و سیاسی
ایستادگی در برابر طاغوت
فسادستیزی جامعه
نقش حاکمیت و دولت‌سازی
تحقق و اقامه دین
تحقق عینی کتب آسمانی
نظام‌سازی و تمدن‌سازی
امت مقتصده
عینیت دیانت و اقتصاد
رابطه دنیا و آخرت
نفی رهبانیت و دنیاگریزی
هماهنگی دنیا و آخرت (حسنه)
تسلط انسان بر مال (سوار بر دنیا)
ابتغاء فضل الهی
طلب نعمات مادی
نظم و آمار (عدد و حساب)
بهبود وضعیت معیشت
پیامدهای اعمال
نزول برکات آسمان و زمین
شکست و رکود ناشی از تکذیب
تبعات منطقی رفتار انسان

پیوند معنویت، هویت جمعی و شکوفایی معیشتی

چکیده

این نوشتار به بررسی پیوند عمیق میان آموزه‌های قرآنی و حیات اقتصادی انسان می‌پردازد. بر اساس تحلیل آیات و روایات ، هسته مرکزی اقتصاد اسلامی بر «توحید افعالی» استوار است؛ به این معنا که خداوند فاعل و عامل اصلی در تمامی شئون زندگی، از جمله موفقیت‌های اقتصادی، شناخته می‌شود. کلیدی‌ترین یافته‌های این تحلیل عبارتند از:

- **تلاش خالصانه:**

تلاش مخلصانه تضمین‌کننده نتیجه و برکت الهی است، به شرط آنکه انگیزه (اله) تنها خداوند باشد.

- **هویت جمعی:**

برکات اقتصادی مشروط به ایمان و تقوای کل جامعه (اَهلَ القُرَی) است، نه صرفاً پارسایی فردی.

- **نقش حاکمیت:**

تحقق جامعه ایمانی و مقتصد مستلزم وجود حاکمیت صالح و نظام‌سازی اسلامی برای مقابله با طاغوت است.

- **عدم تضاد دنیا و آخرت:**

در جهان‌بینی قرآنی، طلب فضل الهی و رفاه مادی، اگر در مسیر حق باشد، عینِ طلب آخرت است و رهبانیّت در اسلام جایگاهی ندارد.

۱. جهان‌بینی توحیدی و زیربنای انگیزشی در اقتصاد

در نظام اقتصادی قرآن، جهان‌بینی فرد بر پایه «توحید افعالی» شکل می‌گیرد. این نگرش به معنای حاضر و ناظر دانستن خداوند در تمام مراحل فعالیت اقتصادی (ابتدا، میانه و غایت) است.

مفهوم «اِله» به مثابه انگیزه

برخلاف تعاریف سنتی که «اِله» را تنها به معنای معبودِ مورد پرستش می‌دانند، در کاربرد قرآنی و سبک زندگی روزمره، اله به معنای **«انگیزه»**و مقصد نهایی عمل است.

- **اخلاص در عمل:**

عبارت «لا اله الا الله» در ساحت اقتصاد به این معناست که هیچ انگیزه‌ای جز خدا نباید در فعالیت‌ها حاکم باشد.

- **نفی هوای نفس:**

آیه «مَنِ اتَّخَذَ اِلهَهُ هَوَاه» به کسانی اشاره دارد که انگیزه‌های مادی و نفسانی را محرک اصلی فعالیت‌های خود قرار می‌دهند.

قاعده تلاش خالصانه

هر تلاش اقتصادی که دارای دو ویژگی «کوشش تمام‌عیار» و «خلوص نیت» (برای خدا بودن) باشد، لزوماً به نتیجه منجر شده و خداوند موفقیت آن را تضمین کرده است.

۲. ایمان و تقوا؛ پیش‌شرط‌های گشایش برکات

بر اساس آیه ۹۶ سوره اعراف، گشایش برکات آسمان و زمین منوط به دو رُکن «ایمان» و «تقوا» است.

مولفه	شرح در ساحت اقتصادی
ایمان	باور قلبی به عاملیّت خداوند و اعتماد به وعده‌های الهی در رزق.
تقوا	خودنگهداری، صبر، و پرهیز از محرمات در تعاملات مالی و تجاری.
برکات	گشایش‌های مادی و معنوی که فراتر از محاسبات عادیِ مادی است.

پیامد تکذیب آیات:

ناکامی‌های اقتصادی نظیر بیکاری، تورم، شکست و رکود، نه صرفاً حوادثی اتفاقی، بلکه «تبعات منطقی اعمال» انسان و دوری از مسیر ایمان و تقوا تلقی می‌شوند.

۳. تمایز میان ایمان فردی و هویت جمعی (جامعه ایمانی)

یکی از نکات محوری در تحلیل قرآنی، تاکید بر **«اَهلَ القُری»** (هویت جمعی شهرها و روستاها) است.

- **اصالت جمع:**

جامعه ایمانی صرفاً مجموعه‌ای از افراد نمازخوان نیست. یک جامعه ممکن است آحاد مؤمن داشته باشد اما در کلانِ خود، هویت اجتماعیِ اقامه‌کننده نماز و تقوا را نداشته باشد.

- **اقامه نماز و مقابله با طاغوت:**

اقامه واقعی نماز در سطح جامعه به معنای ایستادگی در برابر قدرت‌های استکباری (طاغوت) است. جامعه‌ای که در برابر آمریکا و اسرائیل سکوت کند، حتی اگر آحاد آن نمازخوان باشند، «جامعه نمازخوان» محسوب نمی‌شود.

- **تقوای سیاسی و اجتماعی:**

تقوا باید در ساحت‌های کلان مانند سیاست و دیپلماسی ظهور یابد؛ به طوری که جامعه در هویت جمعی خود فسادستیز باشد و با طاغوت بر سر میز مذاکره ننشیند.

۴. نظام‌سازی و حاکمیت؛ بسترساز اقتصاد مقتصد

تحقق اقتصاد اسلامی بدون ساختارسازی و ایجاد نظامات اجتماعی امکان‌پذیر نیست.

- **اقامه کتب آسمانی:**

آیه ۶۶ سوره مائده بر «اقامه تورات و انجیل و آنچه نازل شده» تاکید دارد. اقامه کتاب به معنای تحقق عینی و خارجی احکام در قالب دولت‌سازی، نظام‌سازی و تمدن‌سازی است.

- **تعریف «امت مقتصد»:**

مقتصد کسی است که اسلام واقعی را در تمام ابعاد زندگی جاری کند. در این نگاه، اقتصاد عین دیانت است و تفکیکی میان این دو وجود ندارد.

- **رفاه همه‌جانبه:**

نتیجه اقامه احکام الهی، بهرهمندی از رزق «مِن فَوقِهِم وَ مِن تَحتِ اَرجُلِهِم» (از بالای سر و زیر پا) است که شامل پیشرفت‌های مادی و تعالی معنوی به صورت همزمان می‌شود.

۵. رویکرد اسلام به دنیا و طلب فضل الهی

اسلام برخلاف برخی دیدگاه‌های عرفانی و رهبانی در مسیحیت، انسان را به دوری از دنیا و زندگی دنیوی دعوت نمی‌کند.

نفی رهبانیت

در اسلام «لَا رَهبَانِیَّت فِی الاسلام» یک اصل است. زُهد به معنای استفاده نکردن از دنیا یا فقر نیست، بلکه به معنای عدم وابستگی و اصطلاحا سوار نشدن دنیا بر انسان است.

- **مثال بِنز:**

داشتن ثروت (مانند خودروی بنز) اگر از راه حق کسب شده و حقوق شرعی آن (خمس و زکات) پرداخت شده باشد، مطلوب است. مسئله اصلی این است که انسان سوار بر دنیا باشد، نه دنیا سوار بر انسان.

اِبتغای فضل الهی

در آیات متعددی (مانند سوره اسرا آیه ۱۲ و سوره قصص آیه ۷۳) انسان به «اِبتغای فَضل» (جستجوی برکت و روزی الهی) تشویق شده است.

- **نظم و آمار:**

خداوند شب و روز و تحولات زمان را قرار داده تا انسان با استفاده از «عدد و حساب» (آمار و برنامه‌ریزی)، وضعیت اقتصادی خود را بهبود بخشد.

- **پیوند دنیا و آخرت:**

تلاش برای معاش و استقلال مالی، اگر برای خدا و جهت رفع نیاز از خلق باشد، عینِ عبادت و طلب آخرت است. دعای «رَبَّنا اتِنا فِی الدُنیا حَسَنه و فِی الاخِرَه حَسَنه» نشان‌دهنده این است که میان نیکی در دنیا و نیکی در آخرت تضادی وجود ندارد.

نتیجه گیری

در نگاه قرآنی، اقتصاد از معنویت و دیانت جدا نیست، بلکه بر پایه توحید، ایمان و تقوا شکل می‌گیرد. تلاش اقتصادی زمانی می‌تواند زمینه‌ساز برکت و موفقیت باشد که با اخلاص و در مسیر الهی انجام شود. البته شکوفایی اقتصادی تنها به ایمان و تلاش فردی وابسته نیست، بلکه به شکل‌گیری جامعه‌ای برخوردار از هویت ایمانی، تقوای جمعی و حاکمیت صالح نیز نیاز دارد.

از سوی دیگر، اسلام میان دنیا و آخرت تضادی قائل نیست و بهره‌مندی از امکانات مادی، کسب ثروت و تلاش برای بهبود معیشت را در صورتی که در مسیر حق باشد، ارزشمند می‌داند. بنابراین، می‌توان گفت در اندیشه اسلامی، معنویت نه تنها مانعی برای پیشرفت اقتصادی، بلکه زمینه‌ساز شکوفایی فرد و جامعه است و اقتصاد مطلوب، اقتصادی است که در کنار رفاه مادی، رشد معنوی و سعادت اخروی انسان را نیز دنبال کند.